

Semiannual Journal of Hadith Studies
 Spring and Summer 2026
 Volume 18, Issue 35, Scientific-Research Article
 Pages: 283 – 318

A Critical Analysis of the Reports of “Eschatological Immunity” (*ma ‘šūmiyyat-e ukhrawī*) as a Reward for Certain Righteous Acts in Imāmī Sources

Mohammad-Hossein Naqizadeh

corresponding Author and Ph.D. Student in Qur’anic and Hadith Studies, Allameh Tabataba’i University, Tehran, Iran. (Corresponding Author). mhnzmhnz87@gmail.com

Hamid-Reza Basiri

Associate Professor, Department of Qur’anic and Hadith Studies, Allameh Tabataba’i University, Tehran, Iran. basiri_hr@yahoo.com

Received: 2024/11/09

Accepted: 2025/03/01

Abstract

In the Imāmī narrative sources, there are traditions according to which, in return for performing certain righteous deeds, individuals are promised various forms of eschatological immunity (*ma ‘šūmiyyat-e ukhrawī*). These include exemption from reckoning and punishment on the Day of Resurrection, or the forgiveness of all their sins. Such traditions raise the question of how a single righteous deed could possibly erase all of a person’s sins and transgressions and protect them from eschatological reckoning and punishment. Could such an understanding not render the process of reckoning meaningless and undermine the principle of divine justice in judgment?

To facilitate the examination of these traditions, the present study categorizes them according to similarities and differences in the types of promised eschatological immunity. On the basis of this classification, the forms of immunity are initially divided into two categories: comprehensible and incomprehensible. The comprehensible forms of immunity are then further divided into absolute immunity and immunity without an absolute qualification. Within each of these categories, several propositions concerning eschatological immunity are identified and subjected to a critical examination from the perspective of ḥadīth criticism. By assessing the degree to which each proposition is consistent with the system of religious

knowledge derived from the Qur'an, established Sunnah, and reason, the authors undertake a substantive evaluation of its validity.

The research employs a library-based method for data collection and a descriptive-analytical method for analysis and reaching conclusions.

Keywords: Eschatological Immunity; Fiqh al-Hadith; Hadith Criticism; Remove of the pen; Thematic validation

Extended Abstract

Introduction

Imami hadith sources contain reports in which certain righteous acts are presented as causes of eschatological immunity. These reports promise outcomes such as forgiveness of sins, freedom from reckoning and punishment, security from the great terror of the Resurrection, freedom from fear and grief, protection from harm, and the remove of the pen. The apparent meaning of some of these reports raises an important question: how can performing a particular righteous act result in the removal of previous sins or exemption from reckoning and punishment in the Hereafter? Such an understanding may apparently conflict with the principle of individual responsibility and with the Qur'anic conception of the precise reckoning of human deeds. The present study seeks to examine these reports conceptually and to determine the validity of their meanings within the integrated system of religious teachings. The research particularly focuses on the nature and extent of the promised immunity and distinguishes between meanings that can be understood and evaluated and those that lie beyond ordinary human comprehension.

Materials and Methods

The present study is fundamental in terms of its purpose and employs a library-based method for data collection and a descriptive-analytical method for analysis and reasoning. The research material consists of reports in Imami sources that promise forms of eschatological immunity as rewards for particular righteous acts. The reports were first collected and then classified according to similarities and differences in the type of immunity promised. In the first stage, they were divided into two principal categories: comprehensible and incomprehensible forms of immunity. The comprehensible forms were subsequently divided into absolute and non-absolute forms according to whether their apparent wording indicated unrestricted immunity. The study approaches the reports primarily through

conceptual and substantive hadith criticism. Accordingly, the meaning of each proposition was examined in relation to the integrated system of religious teachings derived from the Qur'an, established Sunnah, and reason. The analytical process consisted of identifying the principal eschatological promise in each report, determining the scope of its apparent meaning, examining its compatibility with established religious principles, and assessing whether the proposition could be accepted as stated, accepted through a restricted or non-absolute interpretation, regarded as incomprehensible and therefore left without judgment, or rejected because of incompatibility with fundamental religious principles. The study does not attempt to establish the validity of the reports through detailed examination of their chains of transmission. Instead, it concentrates on the conceptual validity of their contents and on whether their meanings can be reconciled with the broader framework of Islamic teachings. This approach makes it possible to distinguish between the validity of a report's wording and the validity of a particular interpretation of its meaning.

Results and Findings

The findings demonstrate that the reports concerning eschatological immunity are not homogeneous and cannot be evaluated according to a single rule. Their classification according to the type of immunity produces three principal categories: incomprehensible forms of immunity, comprehensible forms without unrestricted meaning, and comprehensible forms with an apparently absolute meaning.

The first category consists of incomprehensible propositions. The two principal examples are resurrection in the state of pilgrimage and recitation of the talbiyah, and resurrection in the state of martyrdom. These propositions concern the manner of resurrection, which belongs to a post-worldly reality inaccessible to ordinary human experience. Although neither proposition can be regarded as rationally impossible or necessarily incompatible with divine justice, their specific reality cannot be adequately understood or substantively validated through ordinary human cognition. Accordingly, the appropriate conclusion regarding them is suspension of judgment rather than definitive acceptance or rejection.

The second category consists of comprehensible forms of immunity whose wording does not necessarily imply unrestricted exemption from all forms of reckoning and punishment. These include forgiveness of sins, security from the great terror of the Resurrection, security from divine wrath and fire on the Day of Resurrection, protection from harm, security from weeping and the

distress of the Resurrection, and, in one report, forgiveness for the individual's parents and children. The analysis indicates that forgiveness of sins can be accepted when understood in a non-absolute and graded sense. A righteous act may contribute to the removal of some sins or their consequences, while this does not necessarily entail the complete cancellation of all accountability. Similarly, security from the terror of the Resurrection can be accepted because such security is itself compatible with the religious conception of the reward of righteous deeds. Security from weeping and the distress of the Resurrection is likewise not understood as a complete exemption from reckoning and punishment, since the promised immunity is restricted to a particular condition or aspect of the Resurrection. Protection from harm and security from divine wrath and fire can also be accepted if understood as restricted forms of protection rather than absolute exemption from all eschatological consequences.

The report concerning forgiveness for the individual's parents and children, however, cannot be reconciled with the principle of individual responsibility when applied to children who had no role, intention, or participation in the act that supposedly generates the reward. It is therefore regarded as unacceptable in its stated meaning.

The third category includes apparently absolute forms of immunity, particularly absolute forgiveness of sins, denial of every form of reckoning and punishment, the remove of the pen, and the denial of fear and grief. The denial of fear and grief can be accepted because it is compatible with the religious description of righteous believers. Absolute forgiveness, however, cannot be attributed simply to the performance of a particular act or recitation without considering repentance and the distinction between divine rights and the rights of people. The absolute denial of reckoning and punishment is incompatible with the fundamental principle of precise accountability for human deeds and is therefore rejected. Likewise, interpreting the remove of the pen as the complete removal of responsibility from rational and voluntary followers of the Ahl al-Bayt cannot be accepted, because the principle of individual responsibility and the purpose of worldly trial would thereby be undermined. The results consequently show that the validity of most reports depends upon restricting apparently absolute meanings rather than accepting them in an unrestricted form.

Conclusion

The study concludes that reports of eschatological immunity should not be treated as a homogeneous group. Their substantive evaluation requires a

distinction between incomprehensible propositions, comprehensible propositions without unrestricted meaning, and comprehensible propositions with an apparently absolute meaning. The two propositions concerning resurrection in the state of pilgrimage and martyrdom are beyond ordinary human comprehension and therefore require suspension of judgment. Several non-absolute forms of immunity, including forgiveness of sins, security from the terror of the Resurrection, protection from certain forms of harm, and security from particular forms of eschatological fear and punishment, can be accepted when interpreted within appropriate limits. By contrast, forgiveness extended to persons who had no role in the relevant act, absolute denial of reckoning and punishment, and the remove of the pen from rational and voluntary individuals are incompatible with the fundamental principles governing human responsibility and divine justice. Accordingly, the central finding of the study is that eschatological immunity should generally be understood in a restricted and graded manner rather than as the complete negation of accountability. This approach provides a basis for reconciling acceptable reports with the integrated system of religious teachings while identifying propositions whose apparent meanings cannot be sustained.

بررسی انتقادی روایات «مصونیت اخروی» به مثابه پاداش برخی از اعمال نیک در منابع امامیه

محمدحسین نقی زاده*

حمیدرضا بصیری**

چکیده

در منابع روایی امامیه، روایاتی وجود دارند که بر اساس آن‌ها، در مقابل انجام عمل صالح خاصی، وعده برخی مصونیت‌های اخروی به شخص داده شده است که از جمله آن‌ها می‌توان به نفی حساب و عذاب از انسان در روز قیامت، یا آمرزش تمام گناهان او اشاره کرد. چنین روایاتی این سؤال را در ذهن مخاطب پدید می‌آورند که چگونه ممکن است یک عمل صالح، تمام گناهان و معاصی انسان را امحاء ساخته و شخص را از حساب و عذاب اخروی مصون سازد؟ آیا چنین پنداری باعث عبث‌انگاری حساب و نیز زیر سؤال رفتن عدل الهی نمی‌گردد؟ نوشتار حاضر، این روایات را به منظور بررسی آسان‌تر، بر پایه مشابیهت‌ها و مفارقت‌ها در نوع مصونیت‌های موعود، به دسته‌هایی تقسیم نموده که بر اساس این دسته‌بندی، مصونیت‌ها در مرحله نخست، به دو دسته قابل فهم و غیرقابل فهم تقسیم شده و خود این مصونیت‌های قابل فهم، به دو دسته مصونیت‌های مطلق و مصونیت‌های غیرمطلق تقسیم شده‌اند. در هر یک از دسته‌های یادشده، گزاره‌هایی چند به مثابه مصونیت اخروی ذکر شده‌اند که نگارندگان این سطور، آن‌ها را در بوتۀ بررسی نقد الحدیثی نهاده و از طریق سنجش میزان همخوانی هر گزاره با منظومۀ معارف دینی برآمده از قرآن، سنت قطعی و عقل، به اعتبارسنجی مضمونی هر گزاره مبادرت ورزیده‌اند. روش تحقیق حاضر در گردآوری اطلاعات، کتابخانه‌ای و در استدلال و نیل به نتیجه، توصیفی-تحلیلی می‌باشد.

کلیدواژه‌ها: مصونیت اخروی، فقه الحدیث، نقد الحدیث، رفع قلم

* دانشجوی دکترای گروه علوم قرآن و حدیث دانشگاه علامه طباطبائی، تهران، ایران. نویسنده مسئول. mhnzmhnz87@gmail.com

** دانشیار گروه علوم قرآن و حدیث دانشگاه علامه طباطبائی، تهران، ایران. basiri_hr@yahoo.com

تاریخ پذیرش: ۱۴۰۳/۱۲/۱۱

تاریخ دریافت: ۱۴۰۳/۰۸/۱۹

۱. مقدمه

در منابع روایی امامیه، روایاتی وجود دارند که در برابر انجام برخی از اعمال صالح، مصونیت‌هایی اخروی در حساب و عذاب اخروی را به مثابه پاداش آن اعمال برای خود شخص، وعده می‌دهند. با توجه به این که طبق تصریح قرآن کریم، هرکس در گرو اعمال خویش است (طور، ۲۱؛ مدثر، ۳۸) و سعادت یا شقاوت اخروی، محصول اعمال انسان در دنیا است^۱؛ و مضامین مشابه، تعارضی بین آیات قرآن و روایات مذکور حاصل می‌گردد؛ به این معنا که چگونه ممکن است انجام عمل خاصی باعث پاک شدن تمام گناهان انسان گشته و تمام پیشینه سوء او در دنیا را به هنگام حساب، کأن لم یکن گرداند؟ از طرف دیگر، در روند بررسی گزاره‌های جدید، صدق هر گزاره، در ارتباط و انسجام آن با مجموعه خاصی از گزاره‌ها سنجیده می‌شود^۲ (Young, 2018: passim) و اگر واقعیت مشاهده شده، با جهان ذهنی منسجم قبلی ما مخالفت زیادی داشته باشد، به طور موقت رد می‌شود. چنانچه این مشاهده، پس از تأیید فرضیه، همچنان در مخالفت با جهان ما باشد، مجبور می‌شویم تا جهان خود را بازچینی کنیم و نظم جدیدی در آن ایجاد کنیم (Bradley, 1914, 212). بنا به این نظر، داده‌های جدید به طور مستقل مورد سنجش قرار نمی‌گیرند؛ بلکه هماهنگی یا مخالفت آن‌ها با ذهنیت منسجم پیشین ما، ملاک و معیار سنجش صدق قرار می‌گیرد (Bradley, 1914: 245). این مخالفت چنان که پوپر اشاره می‌کند، سرآغاز ایجاد پرسش است (پوپر، ۱۳۷۹ ش، ۱۵۹-۱۶۰). در نوشتار حاضر نیز نگارندگان در مواجهه بدوی با چنین روایاتی، آن‌ها را با منظومه منسجم معارف دینی برآمده از آیات و روایات قطعی الصدور و نیز عقل، ناسازگار یافته و اعتبار آن‌ها در ذهنشان زیر سؤال می‌رود.

از دیرباز در پژوهش‌های حدیثی، اعتبار روایات از طرق و در ابعاد مختلفی بررسی می‌گردد که از آن جمله می‌توان به سند، متن و مفهوم حدیث اشاره کرد که نوشتار حاضر، از نوع اخیر بوده و با دانش‌های فقه الحدیث و نقد الحدیث پیوند می‌خورد. در نگاه نگارندگان این سطور، اعتبارسنجی حدیث از حیث مفهوم به این معناست که فهم خود از احادیث را در بوته قضاوت سنجه‌های

۱. (ر.ک: اعراف، ۳۹، ۱۴۷؛ یونس، ۵۲؛ سجده، ۱۴؛ نحل، ۳۲؛ مرسلات، ۴۳؛ طور، ۱۹؛ زخرف: ۷۲؛ حاقه، ۲۴؛ پس، ۵۴؛

آل عمران، ۲۵؛ آل عمران، ۱۶۱)

مشخصی چون آیات قرآن، سنت قطعی و عقل گذاشته و آن را مورد تأیید، رد یا بازبینی قرار دهیم. در این راستا ممکن است اعتبار یک روایت به همان شکل یا از طریق خوانشی متفاوت اثبات گردد و یا ممکن است آشتی دادن بین روایتی با منظومه معارف دین ناممکن بوده و به اعتبار آن با دیده تردید نگریسته شود. نوشتار حاضر نیز در پی آن است تا مصونیت‌های اخروی وعده داده شده در روایات را با صرف نظر از اعمالی که مشروط به آن هستند، مورد بررسی مفهومی قرار داده و گامی در جهت فهم و اعتبارسنجی آن‌ها بردارد.

پیشینه

بنا به جستجوی نگارندگان این سطور، نوشته مستقلی که به روایات مورد بحث این نوشتار به دیده اعتبارسنجی بنگرد، وجود ندارد. در یک نگاه کمینه‌گرا، تمام آثاری که به نوعی به بررسی متن و سند یکی از این روایات همت گمارده‌اند، پیشینه این تحقیق به شمار می‌آیند. منطبق بر چنین نگاهی، تمام شروحنی که بر کتب دربردارنده روایات مورد بحث نگاشته شده‌اند، شایان بررسی‌اند. اما از آثار مستقلی که به موضوع نوشتار حاضر ارتباطی دارند، می‌توان به نوشته‌ای اشاره کرد که با رویکردی مشابه رویکرد این تحقیق، به بررسی روایات حوزه حج پرداخته است (عبداللهی عابد و نقی‌زاده، ۱۴۰۳ ش). وجه تمایز این تحقیق با آن نوشته را می‌توان در گسترده‌تر بودن محدوده موضوعی نوشتار حاضر باز جست؛ بدین معنا که روایات حوزه حج، تنها یک دسته از دسته‌های متعدد موضوعی روایات مورد بحث این نوشتار را تشکیل داده است. شیشه‌چی و شاه‌پسند نیز در نوشته‌ای مصونیت اولیاءالله از خوف و حزن در دنیا و آخرت را از منظر آیات قرآن، مورد بحث قرار داده‌اند (شیشه‌چی و شاه‌پسند، ۱۳۹۷ ش)؛ اما ارتباط موضوع، رویکرد و منابع آن با نوشتار حاضر، کمتر از آن است که بتوان بین این دو نوشته گفتگویی برقرار کرد. آثار مرتبط با شفاعت اخروی نیز به نوعی با موضوع مصونیت مرتبط‌اند، اما اثری در این حوزه که بررسی و نقد روایات مربوطه را در دستور کار خود قرار داده باشد، یافت نشد.

۲. گونه‌شناسی روایات مورد بحث^۱

نگارنده این سطور پس از جستجو در منابع امامیه، این روایات را با توجه به ماهیت اعمال طرح شده در روایات، به صورت زیر دسته‌بندی کرده است:

۱-۲. روایات حوزه حج

نگارندگان، تمام روایاتی را که به نوعی فضیلت متوفیان، مدفونان و مسافران «حرمین» را بر می‌تابند، در این دسته جای داده است. روایات حوزه حج را می‌توان به شکل زیر دسته‌بندی کرد:

الف. روایت اول

بنا به روایت نخست، متوفیان در حال احرام، در روز قیامت لبیک‌گویان برانگیخته شده و گناهانشان آمرزیده می‌شود:

قال الصادق (ع): «و من مات محرما بعث يوم القيامة ملبيا بالحج مغفورا له؛ حضرت صادق (ع) فرمودند: «هرکس در حال احرام بمیرد، روز قیامت لبیک‌گویان بر [حالت] حج، برانگیخته می‌شود؛ درحالی‌که [گناهانش] برایش آمرزیده شده است.» (ابن بابویه، ۱۴۱۳ ق: ج ۲، ۲۲۹) فیض کاشانی نیز این حدیث را به واسطه‌ی صدوق در وافی نقل نموده است (فیض کاشانی، ۱۴۰۶ ق: ج ۱۲، ۲۳۷).

صدوق نسخه‌ی دیگری از این روایت را چنین نقل کرده است: «من مات محرما بعثه الله ملبيا؛ هرکس در حال احرام بمیرد، خداوند او را لبیک‌گویان مبعوث می‌کند.» (ابن بابویه، ۱۴۱۳ ق: ج ۱، ۱۳۸). به نظر می‌رسد که این روایت و روایت اخیر، دو صورت مختلف یک مضمون باشند که می‌تواند محصول نقل به معنا، تصحیف، ادراج، تقطیع و ... باشد. تشابه لفظی قابل توجه، مصدر مشترک (امام صادق (ع)) و راوی مشترک (صدوق)، می‌تواند از شواهد این مدعا باشند. فیض کاشانی، حر عاملی و مجلسی نیز آن را به نقل از صدوق در کتب خود آورده‌اند (فیض کاشانی، ۱۴۰۶ ق: ج ۲۴، ۲۷۱؛ حر عاملی، ۱۴۰۹ ق: ج ۲، ۵۰۵؛ مجلسی، ۱۴۰۳ ق: ج ۷، ۳۰۲).

۱. از آنجایی که تحقیق حاضر در حوزه فقه الحدیث است، برای جلوگیری از اطناب نوشتار، به ذکر متن و مصدر روایات بسنده شده و از ذکر اسناد خودداری می‌گردد.

۲. نگارندگان این نوشتار، به قصد یافتن اسناد کامل روایات صدوق در نوشتار حاضر، بخش مشیخه کتاب فقیه را مطالعه کرده و دریافتند که صدوق، برای هیچ کدام از روایاتی که با موضوع نوشتار حاضر در ارتباط هستند، طریقی ذکر نکرده است.

ب. روایت دوم

روایت دوم، دربردارنده این مضمون است که هرکس در حال رفتن یا برگشتن از حج بمیرد، از فزع بزرگ روز قیامت در امان است و کلینی نخستین بار آن را ذکر کرده است: «عن أبي عبد الله عليه السلام قال: ومن مات في طريق مكة ذاهبا أو جائيا أمن من الفزع الأكبر يوم القيامة»؛ از امام صادق عليه السلام نقل است که فرمودند: «و هر کس در حال رفتن به مکه یا برگشتن از آن بمیرد، از عذاب بزرگ در روز قیامت در امان است.» (کلینی، ۱۴۰۷ ق: ج ۴، ۲۲۹)

مؤلفان آثار روایی بعد کلینی، این روایت را با همان سند یا به صورت مرسل آورده‌اند (ابن بابویه، ۱۴۱۳ ق: ج ۲، ۲۲۹؛ طوسی، ۱۴۰۷ ق: ج ۵، ۲۳؛ ابن ابی‌الجمهور، ۱۴۰۵ ق: ج ۴، ۳۰؛ فیض کاشانی، ۱۴۰۶ ق: ج ۱۲، ۲۳۶؛ حر عاملی، ۱۴۰۹ ق: ج ۱۱، ۱۰۰). به نظر می‌رسد که در این کتاب‌ها نیز گاهی نقل به معنا روی داده باشد؛ برای مثال به جای واژه «جائیا»، واژه «عائدا» به کار رفته است که صرف‌نظر از تقدم و اصالت هر یک از دو صورت، تفاوتی در مضمون حدیث نمی‌کند (برای مثال ن. ک: ابن ابی‌الجمهور، ۱۴۰۵ ق: ج ۴، ۳۰).

ج. روایت سوم

بر اساس سومین روایت، هر کس در یکی از حریمین از دنیا برود، از حساب و عذاب اخروی مصون است. قطب الدین راوندی حدیثی به این صورت آورده است:
و قال: «... و من مات في أحد الحرمين حاجا أو معتمرا لقي الله و لا حساب عليه و لا عذاب؛ هر کس در حال حج واجب یا عمره در یکی از حریمین بمیرد، خدا را درحالی که حساب و عذابی بر او نیست، ملاقات می‌کند.» (قطب الدین راوندی، ۱۴۰۷ ق: ۲۴۱)

د. روایت چهارم

برقی روایتی نقل کرده که بر اساس آن، هر کس بین حریمین بمیرد، خداوند در قیامت، او را در زمرة آمنین از عذاب قیامت، محشور می‌کند: «من مات بين الحرمين بعثه الله في الآمنين يوم القيامة؛ و هر کس در بین دو حرم بمیرد، خداوند او را در زمرة در امان ماندگان برمی‌انگیزد.» (برقی، ۱۳۷۱ ش: ج ۱، ۷۰)

صدوق این روایت را با تفاوت‌هایی در لفظ، به شکل مرسل آورده است (ابن بابویه، ۱۴۱۳ ق: ج ۲، ۵۶۵) و روایتی در فقیه با همین مضمون و ظاهری مشابه نقل کرده است: و قال عليه السلام: «من مات في أحد الحرمين أمن من الفزع الأكبر يوم القيامة؛ و فرمود: هرکس در یکی از حریمین بمیرد، از فزع بزرگ روز قیامت در امان است.» (ابن بابویه، ۱۴۱۳ ق: ج ۱، ۱۳۹)

روایتی دیگر در فقیه با همین موضوع وجود دارد: «و من مات بین الحرمین لم ینشر له دیوان؛ و هر کس در بین دو حرم بمیرد، برایش دیوانی گشوده نمی شود (از حساب و کتاب اخروی مصون است)» (ابن بابویه، ۱۴۱۳ ق: ج ۲، ۲۲۹).

ه. روایت پنجم

بنا به این حدیث، مرگ در یکی از حرمین، حساب اخروی را از شخص زایل نموده و موجب حشر با اصحاب بدر می گردد: ... عن أبي عبد الله عليه السلام قال رسول الله ﷺ: «من أتى مكة حاجا و لم يزرنى إلى المدينة جفوته يوم القيامة و من أتاني زائرا و جبت له شفاعتي و من و جبت له شفاعتي و جبت له الجنة و من مات في أحد الحرمين (مكة و المدينة) لم يعرض و لم يحاسب و من مات مهاجرا إلى الله عز و جل حشر يوم القيامة مع أصحاب بدر؛ از اباعبدالله عليه السلام نقل است که گفت: رسول خدا ﷺ فرمودند: «هر کس برای حج به مکه آمده و به زیارت من نیاید، در روز قیامت او را رها خواهیم کرد و هر کس به زیارت من آید، شفاعت من و در نتیجه بهشت بر او واجب می شود و هر کس در یکی از حرمین مکه یا مدینه بمیرد، در آخرت حساب و کتاب ندارد و هر کس در حال هجرت به سوی خدا از دنیا برود، روز قیامت با اصحاب جنگ بدر محشور می گردد.» (کلینی، ۱۴۰۷ ق: ج ۴، ۵۴۸)

ابن قولویه نیز در کتاب کامل الزیارات و صدوق در فقیه، این روایت را با تفاوت هایی در لفظ نقل کرده اند که در زمره نقل به معنا قرار می گیرند. برای مثال، در کتاب ابن قولویه و صدوق، عبارت «لم يعرض إلى الحساب» جایگزین عبارت «لم يعرض و لم يحاسب» شده است (ابن بابویه، ۱۴۱۳ ق: ج ۲، ۵۶۵؛ ابن قولویه، ۱۳۵۶ ش: ۱۳).

و. روایت ششم

بنا به این حدیث، انسان ها اعم از نیکوکار و گناه پیشه، به شرط دفن در «حرم»، از عذاب روز قیامت مصون اند: ... سمعت أبا عبد الله عليه السلام يقول: «من دفن في الحرم أمن من الفزع الأكبر يوم القيامة» قلت: «من بر الناس و فاجرهم» قال: «نعم من بر الناس و فاجرهم»؛ از اباعبدالله عليه السلام شنیدم که می گفت: «هر کس در حرم دفن شود، از عذاب بزرگ در روز قیامت در امان است.» گفتم: «[آیا] از نیک مردم و فاجرشان؟»، فرمودند: «بله، از نیک مردم و فاجرشان» (برقی، ۱۳۷۱ ش: ج ۱، ۷۲).

این روایت که بر مصونیت مدفونان حرم از فرع قیامت دلالت دارد، با تفاوت هایی در متن و سند، در کتاب های دیگری نیز آمده است. مثلا در کافی، عبارت «يوم القيامة» حذف شده و سندش تفاوت دارد (کلینی، ۱۴۰۷ ق: ج ۴، ۲۵۹) و در فقیه، مرسل آمده (ر.ک: ابن بابویه، ۱۴۱۳ ق: ج ۲، ۲۲۹) و کتب متأخر، این حدیث را به یکی از این سه حالت نقل کرده اند (فیض کاشانی، ۱۴۱۵).

ق: ج ۱، ۳۶۱؛ همو، ۱۴۰۶ ق: ج ۱۲، ۴۳؛ حر عاملی، ۱۴۰۹ ق: ج ۳، ۳۶۱؛ همو، ۱۴۱۴ ق: ج ۱، ۳۰۷؛ مجلسی، ۱۴۰۳ ق: ج ۷، ۳۰۲).

۲-۲. روایات حوزه ولایت

تشیع، رنج در راه اهل بیت (علیهم السلام)، ذکر، حب و زیارت اهل بیت (علیهم السلام)، اشک بر مصائب اهل بیت (علیهم السلام) به‌ویژه امام حسین (علیهم السلام) و موارد مشابه، از دیگر اعمالی هستند که در برخی روایات مصونیت‌هایی اخروی به‌عنوان پاداش آن‌ها ذکر شده است و نگارندگان این نوشتار از مجموع روایات با این مضامین، به روایات حوزه ولایت یاد کرده‌اند. مهم‌ترین روایات از گروه یادشده، به شرح زیر هستند:

الف. روایت نخست

در تفسیر فرات کوفی روایتی از امام علی (علیهم السلام) نقل شده که متن آن چنین است:
عن علي ع قال أنا و شيعتي يوم القيامة على منابر من نور ... فينادي مناد من السماء عند رب العزة يا علي ادخل الجنة أنت و شيعتك لا حساب عليك و لا عليهم... قد نظر إليكم الرحمن بنظرة فلا يؤس عليكم و لا حساب و لا عذاب؛ از علی (علیهم السلام)؛ فرمود: «من و شیعه من روز قیامت بر منبری از نور هستیم ... سپس نداده‌ای از آسمان ندا کند نزد پروردگار عزت که «یا علی! تو و شیعات وارد بهشت گردید؛ نه بر تو و نه بر آنان حسابی هست». «خداوند رحمن بر شما نظر لطف افکنده است؛ پس نه دشواری‌ای بر شما هست، نه حساب و نه عذاب» (کوفی، ۱۴۱۰ ق، ۳۴۹).

ب. روایت دوم

کلینی از امام صادق (علیهم السلام) روایتی خطاب به شیعیان خود آورده است:
«... أنتم أهل تحية الله بسلامه ... لا حساب عليكم و لا خوف و لا حزن؛ شمايید اهل تحیت خداوند با درود او ... نه حسابی بر شماست و نه ترسی؛ و نه اندوهی.» (کلینی، ۱۴۰۷ ق، ج ۸، ۳۶۵)

ج. روایت سوم

صدوق روایتی نقل کرده که در آن شیعیان به عصمت و رفع قلم از آن‌ها متصف‌اند:
«... سمعت أبا عبد الله جعفر بن محمد ع يقول رفع القلم عن الشيعة بعصمة الله و ولايته. از ابا عبد الله (علیهم السلام) شنیدم که فرمود: قلم از شیعه به [واسطه] عصمت و ولایت خداوند برداشته شده است.» (ابن بابویه، بی تا ۱۳).

د. روایت چهارم

بنا به روایتی از پیامبر ﷺ، شیعیان علی ﷺ بی حساب داخل بهشت می گردند:

«قال رسول الله ﷺ يدخل الجنة من أمتي سبعون ألفا لا حساب عليهم ولا عذاب ... ثم التفت إلى علي ع فقال هم شيعتك و أنت إمامهم؛ رسول خدا ﷺ فرمود: هفتاد هزار نفر از امت من وارد بهشت می شوند [درحالی که] نه حسابی بر آنان است و نه عذابی؛ ... سپس رو به علی ﷺ کرده و گفت:

آنان همان شیعه تواند و تو امام آنان هستی.» (مفید، ۱۴۱۳ ق، ج ۱، ۴۲)

ه. روایت پنجم

روایتی از امام رضا ﷺ به رفع قلم از شیعیان علی ﷺ ناظر است:

«... الرضا ع فقال ... شيعة علي رفع عنهم القلم قلت جعلت فداك فما العلة في ذلك قال لأنهم أخرجوا في دولة الباطل يخافون على أنفسهم و يحذرون على إمامهم يا زكريا بن آدم ما أحد من شيعة علي أصبح صبيحة أتى بسينة أو ارتكب ذنبا إلا أمسى و قد ناله غم حط عنه سيئته فكيف يجري عليه القلم؛ (امام رضا ﷺ) فرمود: ای زکریا بن آدم! قلم (ثبت خطاها و لغزشها) از شیعیان علی ﷺ برداشته شده است. عرضه داشتیم: فدایت گردم! حکمت چیست؟ فرمود: ایشان در حکومت باطل منزوی شدند، بر جان خود می ترسند و بر امام خود (احساس خطر کرده) و دوری می جویند، ای زکریا بن آدم! احدی از شیعیان علی ﷺ نیست که صبحگاهان مرتکب گناهی شود مگر آنکه عصرگاهان اندوهی دچارش شود که آن لغزش را از بین می برد، پس چگونه قلم بر او پایدار باشد؟»

(ابن همام اسکافی، ۱۴۰۴ ق، ۴۱)

مضمون همین روایت در کتاب صدوق نیز با تعابیری مشابه نقل شده است (ابن بابویه، ۱۴۱۳ ق،

ج ۲، ۲۳۶)

و. روایت ششم

مرگ در راه زیارت امام حسین ﷺ در رمضان، موضوع روایت ششم است:

«... من زار قبر الحسين ع في شهر رمضان و مات في الطريق لم يعرض و لم يحاسب و يقال له ادخل الجنة آمنا. هرکس قبر حسین ﷺ را در ماه رمضان زیارت کند و در راه بمیرد، مورد عرضه و حساب قرار نمی گیرد و به او گفته شود که در امان وارد بهشت شو» (ابن قولویه، ۱۳۵۶ ش، ۳۳۱).

ز. روایت هفتم

صدوق روایتی از امام باقر (ع) نقل کرده که متن آن چنین است:

«عن أبي جعفر قال: من لقي الله مكفوفاً محتسباً موالياً لآل محمد لقي الله و لا حساب عليه؛ .. فرمود: هرکس از دنیا برود در حال نابینایی و این ناراحتی را در راه رضای خدا به حساب آورد و دوست آل محمد (ع) باشد، خدا را ملاقات کند درحالی که حسابی برای او نیست.» (ابن بابویه، ۱۴۰۶ ق، ۳۹).

ح. روایت هشتم

بنا به روایتی، اشک بر امام حسین (ع) موجب آمرزش تمام گناهان است:

«... یا ابن شیبب إن بکیت علی الحسین ع حتی تصیر دموعک علی خدیك غفر الله لك کل ذنب أذنبته صغیرا کان أو کبیرا قلیلا کان أو کثیرا ...؛ ای پسر شیبب اگر بر حسین (ع) گریه کنی تا جایی که اشکت بر گونه هایت روان شود، خدا هر گناهی کردی از خرد و درشت و کم و بیش بیامرزد.» (ابن بابویه، ۱۳۷۶ ش، ۱۳۰)

ط. روایت نهم

در روایتی ذکر اهل بیت (ع) و یا جاری شدن اشک در شادی یا اندوهشان (ع)، موجب آمرزش همه گناهان می گردد:

«عن أبي عبد الله ع قال من ذکرنا أو ذکرنا عنده - فخرج من عینه دمع مثل جناح بعوضة غفر الله له ذنوبه و لو کانت مثل زبد البحر. از امام صادق (ع) نقل است که هر کس ما را یاد کند یا این که ما را نزد او یاد کنند و از چشمش به اندازه بال مگس اشک خارج شود، خداوند گناهانش را اگر چه به اندازه کف دریا باشند، می آمرزد.» (قمی، ۱۴۰۴ ق، ج ۲، ۲۹۲)

ی. روایت دهم

در روایتی از امام صادق (ع)، گریه بر اهل بیت (ع)، موجب مصونیت از گریه و بی خوابی روز قیامت است:

«عن أبي عبد الله ع قال حدثني أبي عن جدي عن آبائه ع أن أمير المؤمنين ع ... کل عین يوم القيامة باکیة و کل عین يوم القيامة ساهرة إلا عین من اختصه الله بکرامته و بکی علی ما ینتهک من الحسین و آل محمد ع؛ امام صادق (ع) ... فرمود: روز قیامت هر چشمی گریان است و روز قیامت هر

چشمی بی خواب است؛ مگر چشم کسی که خداوند او را بکرامت خود مخصوص ساخته و بر مصیبت حسین (علیه السلام) و خاندانش گریسته است.» (ابن بابویه، ۱۳۶۲ ش، ج ۲، ۶۱۰)

ک. روایت یازدهم

بنا به روایتی، اشک ریختن بر اهل بیت (علیهم السلام) باعث مصونیت از خشم و آتش الهی در محشر است: «عن أبي جعفر ع...: أيما مؤمن مسه أذى فينا قدمعت عيناه حتى تسيل دمعته على خديه من مضاضة ما أودى فينا صرف الله عن وجهه الأذى و آمنه يوم القيامة من سخطة و النار؛ از امام باقر (علیه السلام) نقل است: هر وقت در راه ما اذیتی به مؤمنی برسد و چشمانش اشکین گردد به قدری که از شدت آنچه در راه ما اذیت شده، اشکش بر گونه اش روان گردد، خداوند اذیت را از چهره اش برگردانده و در روز قیامت از خشم و آتشش ایمنش گرداند.» (قمی، ۱۴۰۴ ق، ج ۲، ۲۹۲)

۲-۳. روایات حوزه اذکار

بر اساس روایاتی از ائمه (علیهم السلام)، انجام اعمال یا به زبان بردن اذکاری خاص، موجب برخی مصونیت‌های اخروی می‌گردد:

الف. روایت نخست

در روایتی منسوب به امام هشتم (علیه السلام)، انجام برخی از عبادات، مصونیت‌هایی اخروی در پی دارد: «... و من صلى على محمد و آله مائة مرة بين ركعتي الفجر و ركعتي الغداة وقى الله وجهه حر النار ... فإن قرأها أربعين مرة غفر الله له جميع ما تقدم من ذنبه و ما تأخر؛ و هرکس بین دو رکعت فجر و دو رکعت غدا، هزار بار بر محمد (صلی الله علیه و آله) و خاندانش درود فرستد، خداوند چهره اش را از حرارت آتش حفظ نماید ... سپس اگر آن [سوره توحید] را چهل مرتبه بخواند، خدا برایش تمام گناهانش از ماتقدم و ماتأخر را می‌آمرزد.» (نویسنده نامعلوم، ۱۴۰۶ ق، ۱۳۹)

ب. روایت دوم

در روایت دیگری از امام رضا (علیه السلام)، قرائت سوره توحید و سوره کافرون در یکی از نمازهای واجب، منجر به مصونیت‌هایی اخروی می‌گردد:

«و من قرأ قل یا أيها الکافرون و قل هو الله أحد في فريضة من الفرائض غفر الله له و لوالديه و ما ولد فإن کان شقيا أثبت في دیوان السعداء و أحياء الله سعیدا شهیدا و أماته الله شهیدا و بعثه الله شهیدا؛ و هرکس در یکی از نمازهای واجب سوره توحید و کافرون را تلاوت کند، خداوند برای او،

والدین و فرزندان می‌آمزد؛ پس اگر بدکار باشد، نامش در دیوان خوشبختان ثبت می‌شود؛ خداوند زندگی او را به شهادت و خوشبختی و مرگ او را به خوشبختی رقم زده و او را خوشبخت برمی‌انگیزد.» (نویسنده نامعلوم، ۱۴۰۶ ق، ۳۴۴)

۲-۴. روایت حوزه مردم‌داری

بر اساس حدیثی از پیامبر ﷺ، مدارا با طلبکار، موجب عبور بی حساب و عقاب از صراط می‌گردد: «... و من أقرض أخاه المسلم ... فإن رفق به في طلبه يعبر به على الصراط كالبرق الخاطف اللامع بغیر حساب و لا عذاب؛ و هرکس برادر مسلمان خود را قرض دهد، ... سپس در طلب قرضش مدارا نماید، به وسیله این [عمل] از صراط چون برقی جهنده و سریع، بدون حساب و عقاب بگذرد.» (ابن بابویه، ۱۴۰۶ ق، ۲۸۹)

۳. دسته‌بندی روایات بر اساس نوع مصونیت

در بخش حاضر سعی بر آن است که روایات بر اساس نوع مصونیت و بر اساس مشابهت‌ها و مفارقت‌هایی که در مصونیت‌های ذکرشده وجود دارد، به دسته‌هایی تقسیم گردند تا در گام بعدی، مسیر بررسی و سنجش آن‌ها هموار شود؛ زیرا موضوع نوشتار، بررسی فقه‌الحدیثی و نقدالحدیثی مصونیت‌های ذکرشده در روایات است؛ بنابراین، گونه‌شناسی و دسته‌بندی روایات بر اساس مصونیت‌های ذکرشده، بررسی آن‌ها را از آن جهت که موارد مشابه هم در یک بخش و ذیل یک عنوان بررسی شده و از تکرار مکررات جلوگیری می‌شود، به سهولت، دقت، اختصار و نیز رسایی پژوهش در نتیجه یاری می‌رساند. نگارندگان این سطور پس از مطالعه روایات یادشده، آن‌ها را بر اساس نوع مصونیت‌های ذکرشده، به شکل زیر دسته‌بندی نموده‌اند:

۳-۱. مصونیت‌های قابل فهم:

برخی از مصونیت‌های ذکر شده در روایات، گزاره‌هایی‌اند که در قلمرو مدرکات انسان بوده و انسان تا حدی می‌تواند مضمون آن‌ها را به عرصه فهم خود آورده و صدق و کذب آن‌ها را در قیاس با منظومه فکری خاصی در بوته سنجش بنهد. مصونیت‌های قابل فهم، خود به دو نوع زیر قابل تقسیم هستند:

۳-۱-۱. مصونیت‌های مطلق: در نگاه نگارنده این سطور، منظور از مصونیت‌های مطلق، آن دسته از وعده‌هایی‌اند که در برخی از روایات آمده و از آن‌ها چنین برداشت می‌شود که شخص،

مستقیم و بدون هیچ مانعی وارد بهشت خواهد شد. در برخی از احادیث مورد بحث، در ذکر مصونیت‌ها، قیدی وجود نداشته و از ظاهر روایات چنین برداشتی می‌شود که مصونیت موعود، به طور مطلق و بدون هیچ قیدی تحقق خواهد یافت. این مصونیت‌ها به شکل زیر قابل تقسیم هستند:

آمرزش گناهان:	
متن مورد استناد	منبع
غفر الله لك كل ذنب أذنبته صغيرا كان أو كبيرا قليلا كان أو كثيرا	روایت هشتم حوزه ولایت
غفر الله له ذنوبه و لو كانت مثل زبد البحر	روایت نهم حوزه ولایت
غفر الله له جميع ما تقدم من ذنبه و ما تأخر	روایت اول حوزه اذکار

نفی هرگونه حساب و عذاب و عرضه:	
متن مورد استناد	منبع
لقي الله و لا حساب عليه و لا عذاب	روایت سوم حوزه حج
وجبت له الجنة - لم يعرض و لم يحاسب	روایت پنجم حوزه حج
لا حساب عليك و لا عليهم - فلا يؤس عليكم و لا حساب و لا عذاب	روایت اول حوزه ولایت
لا حساب عليكم و لا خوف و لا حزن	روایت دوم حوزه ولایت
لا حساب عليهم و لا عذاب	روایت چهارم حوزه ولایت
لم يعرض و لم يحاسب و يقال له ادخل الجنة آمنا	روایت ششم حوزه ولایت
لقي الله و لا حساب عليه	روایت هفتم حوزه ولایت
يعبر به على الصراط كالبرق الخاطف الالامع بغير حساب و لا عذاب	روایت حوزه مردم‌داری
لم ينشر له ديوان	روایت چهارم حوزه حج

نفی حزن و خوف:	
متن مورد استناد	منبع
لا حساب علیکم و لا خوف و لا حزن	روایت دوم حوزه ولایت
رفع قلم:	
متن مورد استناد	منبع
رفع القلم عن الشيعة	روایت سوم حوزه ولایت
شيعة علي رفع عنهم القلم	روایت پنجم حوزه ولایت

۳-۱-۲. مصونیت‌های بدون اطلاق: برخی از مصونیت‌های ذکر شده در روایات، مصونیت مطلق و کاملی نبوده و در ظاهر خود، قید یا تخصیصی مانند مقدار، زمان، ساحت خاص و ... دارند که به شکل زیر قابل تقسیم هستند:

آمرزش گناهان	
متن مورد استناد	منبع
بعث يوم القيامة مليا بالحج مغفورا له	روایت اول حوزه حج
غفر الله له و لوالديه و ما ولد	روایت دوم حوزه اذکار

ایمن بودن از خشم و آتش الهی در روز قیامت	
متن مورد استناد	منبع
آمنه يوم القيامة من سخطه و النار	روایت یازدهم حوزه ولایت

مصونیت شخص از اذیت	
متن مورد استناد	منبع
صرف الله عن وجهه الأذى -	روایت یازدهم حوزه ولایت
وقی الله وجهه حر النار	روایت اول حوزه اذکار

غفران برای والدین و اولاد شخص	
متن مورد استناد	منبع
غفر الله له و لوالديه و ما ولد	روایت دوم حوزه اذکار

ایمن بودن از فزع قیامت	
متن مورد استناد	منبع
أمن من الفزع الأكبر يوم القيامة	روایت دوم حوزه حج
أمن من الفزع الأكبر يوم القيامة	روایت چهارم حوزه حج
أمن من الفزع الأكبر يوم القيامة	روایت ششم حوزه حج

ایمن بودن از گریه و مستی روز قیامت	
متن مورد استناد	منبع
كل عين يوم القيامة باكية و كل عين يوم القيامة ساهرة إلا عين من ...	روایت دهم حوزه ولایت

۳-۲. مصونیت‌های غیرقابل فهم:

برخی از گزاره‌هایی در روایات مورد بحث ذکر شده است، از قلمرو تجربیات و محسوسات جهان مادی خارج بوده و به دلیل نداشتن درک درست از آن‌ها، نمی‌توان راجع به صدق و کذب آن‌ها سخن گفت. در روایات مورد بحث نیز گاه چنین گزاره‌هایی به عنوان پاداش عمل نیک خاصی وعده داده شده‌اند که عبارت‌اند از:

بعثت در حالت ملبی و حاجی	
متن مورد استناد	منبع
بعث يوم القيامة ملبیا بالحج	روایت اول حوزه حج

بعثت در حالت شهید	
متن مورد استناد	منبع
و بعثه الله شهيدا	روایت دوم حوزه اذکار

جدول زیر، دسته‌بندی روایات بر پایه مصونیت‌های ذکرشده در روایات موردبحث این نوشتار را به‌طور یکجا و مختصر نشان می‌دهد.

نوع مصونیت		روایات ^۱
مصونیت مطلق	آمرزش گناهان	و ۸ و ۹، ۱۱
	نفی هرگونه حساب و عذاب و عرضه	ح ۳، ۵ و ۱ و ۲ و ۴ و ۶ و ۷، م، ۱، ح ۴
	نفی حزن و خوف	و ۲
	رفع قلم	و ۳ و ۵
مصونیت بدون اطلاق	آمرزش گناهان	ح ۱، ۲۱
	ایمن بودن از خشم و آتش الهی در روز قیامت	و ۱۱
	مصونیت شخص از اذیت	و ۱۱، ۱۱
	غفران برای والدین و اولاد شخص	۲۱
	ایمن بودن از فزع قیامت	ح ۲، ح ۴، ح ۶
	ایمن بودن از گریه و مستی روز قیامت	و ۱۰
غیر قابل فهم	بعثت در حالت حج و ملبی	ح ۱
	بعثت در حالت شهید	۲۱

۱. برای رعایت اختصار و نظم جدول، آدرس‌دهی به روایات، به این شکل انجام شده است: اولین حرف نام عنوان روایات هر دسته + شماره روایت. برای مثال: روایت دوم حوزه حج = ح ۲ یا روایت سوم حوزه ولایت = و ۳.

۴. بررسی نقدالحديثی

در این روایات، با سه گونه مصونیت مواجهیم که عبارت‌اند از «غیرقابل فهم»، «مطلق» و «بدون اطلاق» و بررسی نقدالحديثی هر دسته، در بخش حاضر صورت می‌پذیرد.

۴-۱. مصونیت‌های غیرقابل فهم

امروزه مطالعات مختلف تجربی و انسانی دانشمندان علوم شناختی و زبان‌شناسی شناختی حاکی از آن است که درک انسان از جهان پیرامون خود، یا از طریق تجربه مستقیم است و یا از طریق استعاره‌های مفهومی که مبتنی بر تجربه‌های مستقیم و بدون واسطه انسان از جهان پیرامون خود است. درک نوع اخیر معمولاً در مورد موضوعات و مفاهیم انتزاعی‌تر کاربرد دارد. برای مثال، انسان در مواجهه و تجربه مستقیم با جسم خود و اجسام پیرامون جسم خود، درکی مستقیم و بلا واسطه از حجم، مساحت، بعد و ... به دست می‌آورد و سپس مفاهیم این حوزه را که برای دیگران نیز ملموس است، در توصیف مفاهیم انتزاعی‌تر به یاری طلبیده و بر پایه نوعی مشابهت بین مفاهیم ملموس با مفاهیم انتزاعی، مفهوم مدنظر خود را می‌رساند. برای مثال تعبیرهایی مانند «در فکر فرو رفتن»، «در خود بودن»، «در فکر غرق شدن»، «درون‌گرا بودن» و ... مفاهیمی انتزاعی‌اند که به لطف استعاره بیان می‌شوند. (افراشی، ۱۳۹۷، ش، ۱۱-۱۶؛ نیلی‌پور و همکاران، ۱۳۹۳، ش، ۱۸-۲۰) همچنین استعاره، کارکرد طبیعی ذهن است که کل ساختار تجربگی و اندیشگی انسان را شکل می‌دهد و برخلاف تفکر سنتی، امری صرفاً زیباشناختی نیست که محدود به قلمرو ادبیات باشد (لکاف و جانسون، ۱۳۹۷، ش، ۷-۱۳) بر این اساس، دریافت و انتقال مفاهیم توسط انسان‌ها یا به‌طور مستقیم و محسوس شکل می‌گیرد، یا از طریق استعاره‌های مفهومی‌ای که مبتنی بر آن تجربه‌های عینی هستند. با این حال، این فرآیند تفهیم و تفاهم، فرآیندی است که در جهان مادی و در محدوده درک بشری با آن مواجهیم و جهان فراتر، اوصافی متفاوت از این جهان دارد. موجودات عوالم پساماده، برای انسان زمینی ناشناخته بوده و فهم بشری راهی بدان ندارد. گاهی سخن گفتن از گزاره‌هایی که مربوط به جهان دیگر است، مانند سخن گفتن از رنگ‌ها برای نابینای مادرزاد است؛ یعنی به‌ناچار باید استعاری سخن گفت و مثلاً اختلاف رنگ‌ها را با برقراری رابطه تشابه بین رنگ‌ها با بوها یا طنین صداها یا مختلف برای او توضیح داد و بدیهی است که تصورات مبتنی بر چنین تفهیم‌هایی، بعضاً فاصله بعیدی با واقع داشته باشند.

در مورد برخی از گزاره‌های دینی نیز با چنین وضعی مواجهیم و گاهی فاهمه بشر از فهم و عاقله‌اش از تصدیق و تکذیب ناتوان است. در چنین شرایطی است که بین گزاره‌های فرامادی موجود در قرآن کریم برای یک مسلمان با گزاره‌های فرامادی موجود در روایات منسوب به ائمه معصومین (علیهم‌السلام) تمایزی به وجود می‌آید؛ به این معنا که گزاره‌هایی چنین، وقتی مورد تصریح قرآن باشند، ایمان به آن واجب است، حتی اگر مفهوم آن تیرگی داشته و یا محل اختلاف باشد. اما در مورد روایاتی که منسوب به ائمه (علیهم‌السلام) است، شرایط متفاوت خواهد بود؛ چراکه منابع روایی، شامل اقوالی است که منسوب به ائمه (علیهم‌السلام) بوده و این انتساب‌ها، همیشه مصاب و مطابق واقع نیست؛ برای همین، ایمان به چنین گزاره‌هایی در مواقعی لزوم عقلی و شرعی خواهد داشت که اعتبار آن‌ها برای مخاطب ثابت شود.

اثبات اعتبار روایت نیز به طرق مختلفی صورت می‌پذیرد که درصدد پرداختن به این موضوع نیستیم؛ اما آنچه که در این نوشتار در پی آنیم، اعتبارسنجی مفهومی حدیث از طریق عرضه آن به منظومه معارف دینی است.

نگارندگان این سطور در بررسی خود با دو گزاره از نوع یادشده مواجهند که عبارت‌اند از «بعثت شهیدانه» و «بعثت در حالت حج و لبیک‌گویان». موضوع بعثت پس از مرگ، مفهومی است پس‌این‌جهانی که نمی‌توان تا زمان تجربه آن، اوصافش را آن‌گونه که هست، فهمید و درک کرد. اصل بعثت پس از مرگ، بارها و بارها در قرآن کریم و سایر منابع ادیان ابراهیمی و الهی مورد تأکید واقع شده و در روایات فریقین نیز دست کم از تواتر معنوی برخوردار است. اما نگارندگان این تحقیق پس از جستجوی ماده «بعث» در سراسر قرآن کریم، دریافت که کیفیت بعثت به این شکل که در روایات مربوطه ذکر شد، در قرآن کریم هیچ سخنی از آن نرفته است و تنها دو آیه به این نکته اشاره دارد که در روز قیامت، از هر امتی شهیدی برانگیخته شده و پیامبر (صلی‌الله‌علیه‌وآله‌وسلم) نیز به‌عنوان شهید خواهد بود (نحل: ۸۴، ۸۹). از سوی دیگر، شهادت و مشتقات آن در قرآن کریم، از وضوح کامل معنایی برخوردار نبوده و در میدان تفسیر، جدال‌آفرین بوده است؛ به‌ویژه که در مواضع و استعمالات مختلف، معانی مختلفی دارد و وسعت این بحث، به حدی نیست که بتوان آن را در این مجال تنگ جای داد؛ بنابراین صدق دو گزاره یادشده، هرچند از نظر امکان محال عقلی نیست و از جهت عدم منافات با عدل الهی محال شرعی هم نیست، اما اعتبارسنجی مفهومی آن، اگر هم بتواند کمکی کند، وسعت و بحث بسیاری می‌طلبد. از سوی دیگر این موضوع هم مسلم نیست که تحقق دو

10.22052/hadith.2025.255589.1510 وعده یادشده در روایات بخش حاضر که بعثت در حالت شهید و حاجی است، امتیازی باشد که مصونیت‌هایی از عذاب و حساب اخروی ایجاد کند. بنا به دلایلی که ذکر شد، در بررسی مضمون این دو گزاره، به این حد اکتفا شده و اعتبارسنجی آن به ترتیب دادن پژوهش‌های مستقل دیگر به‌ویژه در حوزه‌های دیگر علوم حدیثی مانند رجال و درایة الحدیث موکول می‌گردد.

۴-۱-۱. مصونیت‌های بدون اطلاق

در مورد برخی از این مصونیت‌ها، ظاهر روایت اطلاقی را بر نمی‌تابد و مخاطب، به ذهنش خطور نمی‌کند که انجام یک عمل، باعث ورود به بهشت بدون هیچ حساب و عذابی گردد. مصونیت‌هایی چنین، عبارت‌اند از «آمزش گناهان»، «ایمن بودن از خشم و آتش الهی در روز قیامت»، «مصونیت شخص از اذیت»، «غفران برای والدین و اولاد شخص»، «ایمن بودن از فزع قیامت» و «ایمن بودن از گریه و مستی روز قیامت» که در بخش حاضر، به تحلیل و بررسی هر یک پرداخته خواهد شد:

الف. آمزش گناهان

خداوند در وحی قرآنی و وحی بیانی، بارها خود را به صفاتی چون مهربانی، عطوفت و جبران خطاهای انسان‌ها معرفی کرده است؛ صفاتی مانند «غفران»، «رحم»، «عطوفت»، «جبران» و ... بنا به تصریح قرآن، اعمال نیک، از بین‌برنده اعمال ناشایست بوده و آن‌ها را پاک می‌کند.^۱ از سوی دیگر، روایات مربوط به بخش حاضر که آمزش گناهان را در برابر عمل صالحی وعده داده‌اند، در دلالت خود اطلاقی نداشته و دلالتشان تشکیکی است؛ یعنی ممکن است یک عمل صالح به‌قدر ارزشش، بخشی از گناهان انسان را محو کند؛ بنابراین مصونیت‌های بدون اطلاق، با منظومه معارف دینی سازگار بوده و در سیاق آن قابل‌پذیرش‌اند.

البته ناگفته نماند که آمزش و تخفیف در حساب اخروی برای انسان، چه به‌صورت مطلق و چه بدون اطلاق، تنها می‌تواند در مورد حق‌الله و حق‌النفس مصداق داشته باشد و در مورد حق‌الناس، نمی‌تواند صادق باشد؛ چه حق‌الناس بنا به روایات، گناهی است که توبه از آن جز با رضایت شخص مظلوم، پذیرفته نیست (برای نمونه: ن.ک: فیض کاشانی، ۱۴۰۶ ق: ج ۱۲، ۲۸۱) به دلیل

۱. «... إن الحسنات يذهبن السيئات ...» کارهای نیک بدی‌ها را از بین می‌برد. (هود: ۱۱۴)

شهرت، بدیهی بودن و مسلم انگاشته شدن این اصل در جهان بینی امامیه، از تفصیل اجتناب می گردد.

ب. غفران برای والدین و اولاد شخص

اصل آمرزش گناهان و امکان آن پیش تر بررسی شد. با این حال مسئله ای که در این موضوع پیش می آید، نقش اولاد و والدین، در پاداشی است که دریافت می کنند. نقش والدین شخص در پاداش دریافتی از عمل شخص را می توان با زحماتشان برای تولد و رشد فرزند، توجیه کرد؛ چراکه فرزند، همچون نهالی است که پدر و مادر به ازای زحماتی که برای تربیت او کشیده اند، از اعمال صالح او اجر نصیبشان شده و فرزند صالح، از باقیات الصالحات است. اما نقش اولاد شخص را چگونه می توان در رسیدن پاداش از عمل شخص به آن ها توجیه نمود؟ رسیدن پاداش عمل شخص به فرزندی که هیچ نقش، اراده و نیتی در تحقق آن عمل نداشته و شاید اصلاً مؤمن به اصول دین هم نیست، چگونه با نظام عدالت محور محاسبه اعمال سازگار خواهد بود؟ و چگونه می توان با توجه به این که طبق تصریح قرآن کریم، هرکس در گرو اعمال خویش است (طور: ۲۱؛ مدثر: ۳۸) و سعادت یا شقاوت اخروی، محصول اعمال انسان در دنیا است (اعراف: ۳۹، ۱۴۷؛ یونس: ۵۲؛ سجده: ۱۴؛ نحل: ۳۲؛ مرسلات: ۴۳؛ طور: ۱۹؛ زخرف: ۷۲؛ حاقه: ۲۴؛ یس: ۵۴؛ آل عمران: ۲۵؛ آل عمران: ۱۶۱) و مضامین مشابه، در نظر گرفت که عمل فرزندان شخصی بدون هیچ نیت و اراده ای، از اعمال او ثواب ببرند؟ به ویژه که عمل مشروط شده به تحقق این پاداش، مربوط خواندن دو سوره در یکی از نمازهای واجب است؛ بنابراین عملی است که صرفاً برای خداوند بوده و مانند اعمال مستحبی نمی توان کسی را در ثواب آن شریک کرد. با توجه به آنچه گذشت، از نظر اعتبارسنجی مضمونی، باید دست کم به قسمت اخیر این روایت، به دیده تردید نگریسته شود.

ج. ایمن بودن از فزع قیامت

در مورد روایات این بخش، حقیقت فزع بزرگ روز قیامت، گزاره ای است که ذهن مادی، از تصور آن عاجز است؛ تا چه رسد به تصدیق آن؛ چراکه ذهن، قادر به درک مجربات است و ماورای مجربات را با استعاره برای خود موجه می سازد. در این مورد نیز، با چنین گزاره ای مواجهیم و حقیقت «فزع» روز قیامت را نمی دانیم؛ اما این «فزع» هر ماهیتی که داشته باشد، چیز مثبت و خوشایندی نیست که افراد نیکوکار، از آن در امان اند و این، وعده ی خالق هستی در کتاب عزیز

است: «من جاء بالحسنة فله خير منها و هم من فزع يومئذ آمنون؛ کسانی که کار نیکی انجام دهند [روز قیامت] پاداشی بهتر از آن خواهند داشت و آن‌ها از وحشت و هراس آن روز، در امانند.» (نمل: ۸۹) با این توضیحات، می‌توان گفت که مضمون این روایت نیز، قابل پذیرش است؛ چراکه عمل صالح، محارک گناهان است و انجام دهنده آن در دایره شمول حکم آیه اخیر قرار می‌گیرد.

د. ایمن بودن از گریه و سكرات روز قیامت

این مورد نیز اولاً مشعر اطلاق نبوده و خواننده از آن چنین برداشتی نمی‌کند که انجام دادن عمل صالح خاصی منجر به ورود بدون حساب و عذاب به بهشت شود؛ بلکه محدوده زمانی مصونیت‌های موعود، در روز قیامت است و ثانیاً مصونیت در ابعاد خاصی بیان شده است و مصونیت از حساب و عذاب به‌طور مطلق و در تمام انواع و ابعاد آن نیست که با در نظر گرفتن این‌ها، مضامین روایات مربوط به بخش حاضر، با توجیهات ذکر شده بخش پیشین، قابل پذیرش و مقبول هستند.

ه. مصونیت شخص از اذیت

در روایت مربوط به این گزاره، مشخص نیست که آیا مصونیت اخروی مدنظر بوده و مقصود از اذیت، اذیت‌های اخروی است، یا این‌که پاداش عمل صالح ذکر شده، مصونیت از اذیت‌های دنیوی است؟ یا این‌که هر دو این موارد را در بر می‌گیرد؟ در هر یک از این حالت‌ها، اگر تحقق وعده مصونیت از اذیت را بدون اطلاق و به‌صورت تشکیکی بپذیریم -به این معنا که مثلاً انجام عمل خاصی، باعث حذف برخی مصیبت‌ها از مقدرات انسان شود یا این‌که باعث بخشوده شدن گناهی از وی گردد که به‌تبع آن، عذاب و اذیتی اخروی از او دفع گردد، با توجیهات دو بخش پیشین، می‌توان مضمون این روایت را پذیرفته و معتبر دانست؛ اما در نظر گرفتن مصونیت از اذیت به شکل مطلق، چنان‌که در بخش‌های پیشین ذکر شد، با منظومه باورهای دینی ناساز بوده و قابل پذیرش نیست.

و. ایمن بودن از خشم و آتش الهی در روز قیامت

در این گزاره نیز دقیقاً معلوم نیست وعده مصونیت از خشم و آتش الهی، صرفاً در زمان وقوع محشر محقق می‌شود، یا این‌که در از آغاز قیامت تحقق یافته و پس از آن نیز صادق است؟ حالت نخست، مشعر مصونیت مطلق نبوده و امری تشکیکی و شبیه به ایمن بودن از فزع و اذیت در روز قیامت

است. در این حالت، ایمن بودن، مطلق نیست و مصونیت، از احوالات هولناک وقوع قیامت مدنظر خواهد بود؛ نه آن که حساب و عذاب مبتنی بر حساب پس از رستخیز از شخص عامل به عمل صالح نفی گردد. در چنین حالتی، مضمون روایت قابل پذیرش خواهد بود؛ اما در حالت دوم، مصونیت ذکر شده، مطلق بوده و نفی هرگونه حساب و عذاب را می‌رساند که مردود بودن چنین انگاره‌ای پیش‌تر بحث شد.

۴-۱-۲. مصونیت‌های مطلق

بخش حاضر، به اعتبارسنجی مضمونی روایاتی می‌پردازد که در آن‌ها در مقابل انجام اعمال صالح خاصی، وعده مصونیت‌های اخروی مطلق داده شده است. گزاره‌هایی که دربردارنده چنین مضامینی هستند، عبارت‌اند از:

الف. آمرزش گناهان

بر اساس آیات متعدد قرآن، آمرزش همه گناهان انسان، امری محال نیست و خداوند در کتاب عزیز خود، خود را آمرزنده خوانده و فرموده است: «... إِنْ اللَّهُ يَغْفِرَ الذُّنُوبَ جَمِيعًا إِنَّهُ هُوَ الْغَفُورُ الرَّحِيمُ؛ در حقیقت، خدا همه گناهان را می‌آمرزد، که او خود آمرزنده مهربان است.» (زمر: ۵۳) بالاین حال، در این آیه و در آیات پرشمار دیگر، این آمرزش را به‌طور مستقیم یا غیرمستقیم، مسبوق بر توبه و پشیمانی از گناهان معرفی کرده است (برای نمونه ن.ک: بقره: ۱۶۰؛ نساء: ۱۷؛ نساء: ۶۴؛ نساء: ۱۴۵، ۱۴۶؛ مائدة: ۳۴؛ مائدة: ۳۹؛ طه: ۸۲؛ فرقان: ۷۰؛ قصص: ۶۷؛ تحریم: ۸)؛ بنابراین، آمرزش همه گناهان انسان توسط خداوند، امری محال نبوده و به‌شرط پشیمانی وجدان انسان از گناه، تحقق‌پذیر است. اما این که انجام اعمال یا بر زبان راندن اذکار منجر به چنین آمرزشی گردد، قابل پذیرش نیست؛ چه‌بسا انسان در زندگی خود چنین اعمال و اذکاری را در کارنامه عمل خود ثبت کرده باشد، اما در کنار آن، به ارتکاب برخی از معصیت‌ها نیز مبادرت ورزیده و از آن نیز پشیمان نباشد! بنابراین صرف انجام اعمال و گفتن اذکار، باعث چنین آمرزش مطلق نمی‌گردد. اما در مورد روایاتی که شیعه اهل بیت (علیهم‌السلام) را مشمول چنین آمرزشی می‌دانند، شایسته است شیعه را به معنای مصادیق بارز آن حمل کنیم؛ در این صورت، شیعه واقعی اهل بیت (علیهم‌السلام)، از گناه و معصیت الهی دور بوده و در صورت ارتکاب آن نیز، حتماً از آن بیزار و پشیمان است و بر این اساس، می‌تواند مشمول چنین آمرزشی گردد.

البته چنانکه قبلا نیز اشاره شد، حق الناس از این حکم مستثنا بوده و جز با رضایت مظلوم، قابل بخشش نیست. آموزش حق الناس، به معنای این است که خداوند به خاطر بنده‌ای، به بنده دیگر ظلم کرده باشد؛ حال آنکه چنین امری بنا به تصریح قرآن کریم، محال است که می‌فرماید: «... أن الله ليس بظلام للعبيد؛ خداوند هرگز نسبت به بندگان [خود] بی‌دادگر نیست.» (آل عمران: ۱۸۲؛ انفال: ۵۱؛ حج: ۱۰)

ب. نفی هرگونه حساب و عذاب و عرضه

در قرآن کریم، آیات فراوانی هستند که حساسیت و دقت حساب اخروی را گوشزد می‌کنند؛ از جمله صریح‌ترین آن‌ها، می‌توان به آیات هفتم و هشتم زلزله^۱، چهل و نهم کهف^۲ و چهل و هفتم انبیاء^۳ اشاره کرد. در چنین دادگاه حساس و دقیقی، عدم حساب و عرضه اعمال در مورد کسی، به این معناست که او در زندگی خویش، هیچ حق الناسی به گردن نداشته و در مورد حق الله و حق النفس نیز تا جای ممکن سعی خود را کرده و در صورت ارتکاب معاصی نیز توبه نموده و گناهانش آمرزیده شده‌اند. در نگاه امامیه، چنین افرادی قطعا در تاریخ بشریت زیسته‌اند که انبیاء، ائمه معصومین و برخی از اولیاء الهی را می‌توان از این افراد دانست؛ اما به نظر می‌رسد روایاتی که در آن‌ها همه انسان‌ها به شرط انجام عمل صالح خاصی از حساب و عذاب اخروی به صورت مطلق مصون خوانده شوند، باید اعتبارشان را به دیده تردید نگریست؛ چراکه به هیچ روی با منظومه معارف دینی سازگار نیستند.

ج. رفع قلم

رفع قلم، به معنای نفی محاسبه اعمال انسان است که اولین بار در روایاتی از پیامبر ﷺ در مورد انسان در خواب، مجنون و کودک نابالغ ذکر شده است (ابن حیون، ۱۳۸۵ ق، ج ۱، ۱۹۴). سپس در روایاتی منسوب به امام صادق (ع) و امام رضا (ع)، در مورد شیعه اهل بیت (ع) به کار رفته است که روایات آن در بخش‌های پیشین ذکر شد. از روایت منسوب به پیامبر ﷺ که در منابع مهم و

۱. «و من يعمل مثقال ذرة خيرا يره * و من يعمل مثقال ذرة شرا يره»

۲. «و وضع الكتاب فترى المجرمين مشفقين مما فيه و يقولون يا ويلتنا ما لهذا الكتاب لا يغادر صغيرة و لا كبيرة إلا أحصاها و وجدوا ما عملوا حاضرا و لا يظلم ربك أحدا»

۳. «و نضع الموازين القسط ليوم القيامة فلا تظلم نفس شيئا و إن كان مثقال حبة من خردل أتينا بها و كفى بنا حاسبين»

نخستین فریقین با عبارات مشابه به وفور تکرار شده است (زید بن علی بن الحسین، بی تا، ۳۲۶؛ صنعانی، ۱۴۱۱ ق، ج ۲، ۲۴۵؛ ابن حنبل، ۱۴۳۰ ق، ج ۲، ۸۸۱؛ براز، ۱۴۳۰ ق، ج ۱۶، ۲۵؛ ابن ماجه، ۱۴۱۸ ق، ج ۳، ۴۴۲؛ ابو داود، ۱۴۲۰ ق، ج ۴، ۱۸۴؛ ترمذی، ۱۴۱۹ ق، ج ۳، ۴۵۲؛ نسائی، ۱۴۱۱ ق، ج ۴، ۳۲۴؛ ابن بابویه، ۱۳۶۲ ش، ج ۱، ۹۴)، چنین به دست می آید که آنچه موجب رفع قلم می شود، نبودن عقل و به تبع آن اختیار و بی معنا شدن ابتلا و آزمایش در دنیا است؛ چراکه وجه اشتراک کودک، دیوانه و شخص در خواب، همین فقدان عقل و اختیار است. روایات منسوب به امام رضا (ع) و امام صادق (ع)، شیعیان اهل بیت (ع) را نیز مشمول این حکم خوانده اند؛ اما چگونه ممکن است این تعبیر در مورد شخص دارای عقل و اختیار، صدق کند؟ صرفاً به این دلیل که شیعه اهل بیت (ع) است؟

هرچند ولایت حقیقی و اهل بیت (ع) آثار و برکات بی شماری دارد که نهایتاً موجبات عاقبت به خیری انسان را پدید می آورند، اما این که چنین ولایتی را حتی در مصادیق اتم آن باعث رفع قلم به معنای یادشده حمل کنیم، با جهان بینی قرآنی و روایات متواتر که نمایانگر دقت حساب و کتاب اعمال انسان و نیز سنت ابتلا هستند، سازگار نیست. مگر این که بخواهیم روایت را به معانی تکلف آمیز دیگری تأویل کنیم و مثلاً بگوییم که مقصود این روایات، این است که شیعه واقعی اهل بیت (ع)، اصلاً مرتکب معصیت الهی نمی شود و قلم کرام کاتبین موردی برای ثبت اعمال سوء او نمی یابد.

د. نفی حزن و خوف در روز قیامت

گزاره مصونیت از خوف و حزن در آخرت، در چهارده آیه از قرآن کریم^۱ نیز به انسان های مؤمن و ملتزم به عمل صالح، وعده داده شده است. در نوشتار حاضر، درصدد تفسیر، تأویل و یا بیان کم و کیف چنین مصونیتی نیستیم. با در نظر گرفتن این دو نکته که اولاً قول قرآن، صادق است و دوماً این که شیعیان واقعی اهل بیت (ع) مصداق بارز مؤمنان صالح هستند، می توان گزاره نفی حزن و خوف از شیعیان اهل بیت (ع) را گزاره ای همخوان با قرآن کریم دانسته و معنای نفی حزن و خوف در این روایات را با آیاتی که به این گزاره اشاره دارند - به هر مقصودی که خداوند از آن ها اراده کرده باشد، هم معنا و هم سو دانست.

۱. بقره: ۳۸، ۶۲، ۱۱۲، ۲۶۲، ۲۷۴، ۲۷۷؛ آل عمران: ۱۷۰؛ مائده: ۶۹؛ انعام: ۴۸؛ اعراف: ۳۵، ۴۹؛ یونس: ۶۲؛ زخرف: ۶۸؛

جدول زیر، نمایانگر ارزیابی مضمونی روایات این تحقیق است:

نوع مصونیت		روایات ^۱	ارزیابی مضمون
قابل فهم	مصونیت مطلق	آمرزش گناهان	و ۸ و ۹، ۱۱ قابل پذیرش
		نفی هرگونه حساب و عذاب و عرضه	ح ۳، ح ۵ و ۱ و ۲ و ۴ و ۶ و ۷، ح ۱، ح ۴ غیرقابل پذیرش
		نفی حزن و خوف	و ۲ قابل پذیرش
		رفع قلم	و ۳ و ۵ غیرقابل پذیرش
قابل فهم	مصونیت بدون اطلاق	آمرزش گناهان	ح ۱، ۲۱ قابل پذیرش
		ایمن بودن از خشم و آتش الهی در روز قیامت	و ۱۱ قابل پذیرش (بدون اطلاق)
		مصونیت شخص از اذیت	و ۱۱، ۱۱ قابل پذیرش (بدون اطلاق)
		غفران برای والدین و اولاد شخص	۲۱ غیرقابل پذیرش
		ایمن بودن از فزع قیامت	ح ۲، ح ۴، ح ۶ قابل پذیرش
		ایمن بودن از گریه و مستی روز قیامت	و ۱۰ قابل پذیرش
غیرقابل فهم	بعثت در حالت حج و ملبی		ح ۱ توقف
	بعثت در حالت شهید		۲۱ توقف

۱. برای رعایت اختصار و نظم جدول، آدرس دهی به روایات، به این شکل انجام شده است: اولین حرف نام عنوان روایات هر دسته + شماره روایت. برای مثال: روایت دوم حوزه حج = ح ۲ یا روایت سوم حوزه ولایت = و ۳.

۵. نتیجه‌گیری

۱. روایات مورد بحث نوشتار حاضر که مصونیت‌هایی اخروی را به مثابه پاداش برخی از اعمال صالح ذکر کرده‌اند، به لحاظ تشابه‌ها و تفاوت‌ها در مصونیت‌های ذکر شده، به دسته‌هایی قابل تقسیم هستند که عبارت‌اند از مصونیت‌های قابل فهم و مصونیت‌های غیر قابل فهم که خود به دو نوع مطلق و بدون اطلاق تقسیم می‌شوند.

۲. گزاره‌های مستخرج از روایات مربوط به مصونیت‌های غیر قابل فهم که عبارت‌اند از «بعثت در حالت حاجی و ملبی» و «بعثت در حالت شهید»، به دلیل این که گزاره‌هایی خارج از قلمرو درک فاهمه انسان هستند، قابل تصدیق یا تکذیب نیستند.

۳. گزاره‌های مربوط به مصونیت‌های قابل فهم که ظاهرشان اطلاقی را بر نمی‌تابد، شامل گزاره‌های «آمزش گناهان»، «ایمن بودن از خشم و آتش الهی در روز قیامت»، «مصونیت شخص از اذیت»، «غفران برای والدین و اولاد شخص»، «ایمن بودن از فرع قیامت» و «ایمن بودن از گریه و سکرات روز قیامت» هستند که نتیجه ارزیابی مضمونی‌شان به این شرح است:

«آمزش گناهان»، از ملزومات رحمانیت و غفاریت خداوند بوده و صحت مضمون آن توسط بسیاری از آیات، از جمله آیات مرتبط با آمزش گناهان و امحاء سیئات توسط حسنات، تأیید می‌گردد.

«ایمن بودن از فرع قیامت»، «ایمن بودن از خشم و آتش الهی در روز قیامت»، «مصونیت شخص از اذیت: قابل پذیرش» و «ایمن بودن از گریه و مستی روز قیامت» نیز با توجیهات مورد اخیر، قابل پذیرش‌اند؛ چه کیفرهای یاد شده، نتیجه اعمال سوء شخص بوده و آمزش و امحاء بخشی از آن، موجب تخفیف در عذاب و حساب خواهد شد. از این گذشته، آیات بسیاری از جمله آیه «من جاء بالحسنة فله خير منها و هم من فرع يومئذ آمنون»، صحت مضمون چنین مصونیت‌هایی را به شرط عدم اطلاق، تأیید می‌کنند.

«غفران برای والدین و اولاد شخص: غیرقابل پذیرش» مصونیتی است که حتی در صورت عدم اطلاق، با منظومه معارف دینی برآمده از کتاب و سنت قطعی، ناساز بوده و این ناسازگاری، به طور ویژه به «غفران برای اولاد» شخص مرتبط است؛ چراکه بنا به تصریح قرآن کریم، در حساب اخروی، کسی بار کسی را به دوش نمی کشد و هیچ خویشاوندی بین افراد هم نیست.

۴. گزاره های مربوط به مصونیت های قابل فهم که ظاهرشان مشعر اطلاق است، شامل گزاره های «آمرزش گناهان»، «نفی هرگونه حساب و عذاب و عرضه»، «نفی حزن و خوف» و «رفع قلم» هستند که نتیجه ارزیابی مضمونی شان به این شرح است:

«آمرزش گناهان» به شکل مطلق به دلیل سازگاری با تصریح قرآن، به ویژه در عبارت «إن الله یغفر الذنوب جمیعاً إنه هو الغفور الرحیم» و «نفی حزن و خوف» به واسطه هم سو بودن با مضمون آیات متعدد نافی خوف و حزن از اولیاء الله، قابل پذیرش هستند.

اما «نفی هرگونه حساب و عذاب و عرضه» و «رفع قلم» از شخص به خاطر انجام عملی صالح، با اصول قطعی برآمده از کتاب و سنت، از جمله دقت و عدم ظلم در حساب، در تعارض بوده و به همین دلیل، مردود به نظر می رسند.

منابع

ابن ابی الجمهور، محمد بن زین الدین، (۱۴۰۵ق)، عوالی اللئالی العزیزیه فی الاحادیث الدینیة، قم: نشر سید الشهداء.

ابن بابویه، علی بن محمد، (۱۳۶۲ش)، الخصال، تحقیق علی اکبر غفاری، قم، جامعه مدرسین حوزه علمیه قم.

ابن بابویه، محمد بن علی، (۱۳۷۶ش)، الإمالی، تهران، کتابچی.

ابن بابویه، محمد بن علی، (۱۴۰۶ق)، ثواب الأعمال و عقاب الأعمال، قم، دار الشریف الرضی.

ابن بابویه، محمد بن علی، (۱۴۱۳ق)، عیون أخبار الرضا، تحقیق علی اکبر غفاری، قم، دفتر انتشارات اسلامی وابسته به جامعه مدرسین حوزه علمیه قم.

ابن بابویه، محمد بن علی، (۱۴۱۳ق)، من لا یحضره الفقیه، تحقیق علی اکبر غفاری، قم: انتشارات حوزه علمی.

ابن بابویه، محمد بن علی، (بی تا)، فضائل الشیعة، تهران، علمی.

ابن حنبل، احمد بن محمد، (۱۴۳۰ق)، فضائل الصحابة، قاهرة، دار ابن الجوزی.

ابن حیون، نعمان بن محمد، (۱۳۸۵ق)، دعائم الإسلام، قم، مؤسسة آل البيت (ع).

ابن قولویه، جعفر بن محمد، (۱۳۵۶ش)، کامل الزیارات، تحقیق عبد الحسین امینی، نجف، دار المرتضویه.

ابن ماجه، محمد بن یزید، (۱۴۱۸ق)، السنن، تصحیح بشار عواد، بیروت، دار الجیل.

ابن همام اسکافی، محمد بن همام، (۱۴۰۴ق)، التمهیص، قم، مدرسة الإمام المهدي (عج).

ابو داود، سلیمان بن اشعث، (۱۴۲۰ق)، سنن ابی داود، تحقیق سید محمد سید و همکاران، قاهرة، دار الحديث.

افراشی، آزیتا، (۱۳۹۷ش)، استعاره و شناخت، تهران، پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی.

براز، احمد بن عمر، (۱۴۳۰ق)، البحر الزخار المعروف بمسند البراز، تحقیق محفوظ عبد الرحمن زین الله، تصحیح بدر بن عبد الله و همکاران، مدینه، دار العلوم والحکم.

برقی، احمد بن محمد بن خالد، (۱۳۷۱ش)، المحاسن، قم: دار الكتب الإسلامية.

ترمذی، محمد بن عیسی، (۱۴۱۹ق)، سنن الترمذی، تحقیق احمد محمد شاکر، قاهرة، دارالحديث.

حر عاملی، محمد بن حسن، (۱۴۰۹ق)، وسائل الشیعه، قم: مؤسسه آل بیت (ع).

حر عاملی، محمد بن حسن، (۱۴۱۴ق)، هداية الامة إلى احكام الانمة (ع)، مشهد: آستان قدس رضوی.

زید بن علی بن الحسین، (بی تا)، مسند الإمام الزید، بیروت، دار مكتبة الحياة.

شیشه چی، زینب و شاه پسند، الهه . (۱۳۹۷). بررسی مصونیت اولیای الهی از خوف و حزن با محوریت عبارت «لا خوف علیهم ولا هم یحزنون». مشکوة، ۳۷(۱)، ۴۹-۶۶.

صنعانی، عبد الرزاق بن همام، (۱۴۱۱ق)، تفسیر عبد الرزاق صنعانی، بیروت، دار المعرفة.

طوسی، محمد بن الحسن، ۱۴۰۷ق، تهذیب الاحکام، تهران: دار الكتب الاسلامیه.

عبداللهی عابد، صمد و نقی زاده، محمدحسین. (۱۴۰۳). بررسی سندی و دلالتی روایات مصونیت مدفونان و متوفیان در «حرمین» از حساب اخروی در منابع امامیه. مطالعات قرآن و حدیث، دوره ۱۸، ش ۱، ص ۱۵۵-۱۳۳.

فیض کاشانی، محمد بن شاه مرتضی، (۱۴۰۶ق)، الوافی، اصفهان: کتابخانه‌ی امیرالمؤمنین (ع).

فیض کاشانی، محمد بن شاه مرتضی، (۱۴۱۵ق)، تفسیر الصافی، تحقیق اعلی، حسین، تهران: مکتبه‌الصدر.

قطب الدین راوندی، سعید بن هبة الله، (۱۴۰۷ق)، سلوة الحزین، قم: انتشارات مدرسه‌ی امام مهدی (عج).

قمی، علی بن ابراهیم، (۱۴۰۴ق)، تفسیر القمی، تحقیق طیب موسوی جزائری، قم، دار الکتاب.

کلینی، محمد بن یعقوب، (۱۴۰۷ق)، الکافی، تحقیق علی اکبر غفاری و محمد آخوندی، تهران، دار الکتب الإسلامية.

کوفی، فرات بن ابراهیم، (۱۴۱۰ق)، تفسیر فرات کوفی، تحقیق و تصحیح کاظم محمد، تهران، مؤسسه طبع و نشر وزارت ارشاد اسلامی.

لکاف، جورج و جانسون، مارک، (۱۳۹۷ش)، استعاره‌هایی که با آن‌ها زندگی می‌کنیم، ترجمه جهان‌شاه میرزاییگی، تهران، آگاه.

مجلسی، محمدباقر، (۱۴۰۳ق)، بحار الأنوار، بیروت: دار إحياء التراث العربی.

مفید، محمد بن محمد، (۱۴۱۳ق)، الإرشاد في معرفة حجج الله على العباد، تحقیق مؤسسه آل البيت (ع)، قم، کنگره شیخ مفید.

نسائی، احمد بن علی، (۱۴۱۱ق)، السنن الکبری، بیروت، دار الکتب العلمیه.

نویسنده نامعلوم، (۱۴۰۶ق)، الفقه المنسوب إلى الإمام الرضا (ع)، مشهد، مؤسسه آل البيت (ع).

نیلی‌پور و همکاران، رضا، (۱۳۹۳ش)، زبان استعاری و استعاره‌های مفهومی، تهران، هرمس.

Bradley, F. H. (1914). Essays on Truth and Reality. Oxford: Clarendon Press.

Young, James O., "The Coherence Theory of Truth", The Stanford Encyclopedia of Philosophy (Fall 2018 Edition), Edward N. Zalta (ed.), URL = <<https://plato.stanford.edu/archives/fall2018/entries/truth-coherence/>>.

References

- Abdollahi Abed, S, & Naqizadeh, M. (2024). Barrasi-ye sanadi va dalali-ye revayat-e masuniyyat-e madfunan va motavaffayan dar “Haramayn” az hesab-e okhrawi dar manabe‘-e Emamiyeh. *Motale‘at-e Qur'an va Hadith*, 18(1), 133–155. [In Persian]
- Abu Dawud, S. (1999). *Sunan Abi Dawud* (Sayyid Muhammad Sayyid et al., Eds.). Cairo: Dar al-Hadith. [In Arabic]
- Afrashi, A. (2018). *Este‘areh va shenakht*. Tehran: Institute for Humanities and Cultural Studies. [In Persian]
- Ahmad ibn Hanbal, A. (2009). *Fada'il al-Sahabah*. Cairo: Dar Ibn al-Jawzi. [In Arabic]
- al-Barraz, A. (2009). *Al-Bahr al-Zakhkhar al-Ma'ruf bi-Musnad al-Bazzar* (Mahfuz al-Rahman Zayn Allah, Ed.; Badr ibn 'Abd Allah et al., Rev.). Medina: Dar al-'Ulum wa al-Hikam. [In Arabic]
- al-Barqi, A. (1992). *Al-Mahasin*. Qom: Dar al-Kutub al-Islamiyyah. [In Arabic]
- al-Fayd al-Kashani, M. (1986). *Al-Wafi*. Isfahan: Library of Amir al-Mu'minin. [In Arabic]
- al-Fayd al-Kashani, M. (1994). *Tafsir al-Safi* (Husayn al-A'lami, Ed.). Tehran: Maktabat al-Sadr. [In Arabic]
- al-Hurr al-'Amili, M. (1989). *Wasa'il al-Shi'ah*. Qom: Mu'assasat Al al-Bayt. [In Arabic]
- al-Hurr al-'Amili, M. (1993). *Hidayat al-Ummah ila Ahkam al-A'immah*. Mashhad: Astan Quds Razavi. [In Arabic]
- al-Kulayni, M. (1987). *Al-Kāfi* (Ali Akbar al-Ghaffari & Muhammad Akhundi, Eds.). Tehran: Dar al-Kutub al-Islamiyyah. [In Arabic]
- al-Kufi, F. (1991). *Tafsir Furat al-Kufi* (Kazim Muhammad, Ed.). Tehran: Ministry of Culture and Islamic Guidance Publishing and Printing Institute. [In Arabic]
- al-Majlisī, M. (1983). *Bihar al-Anwar*. Beirut: Dar Ihya' al-Turath al-'Arabi. [In Arabic]
- al-Mufid, M. (1993). *Al-Irshad fi Ma'rifat Hujaj Allah 'ala al-'Ibad* (Mu'assasat Al al-Bayt, Ed.). Qom: Shaykh al-Mufid Congress. [In Arabic]
- al-Nu'man ibn Muhammad ibn Hayyun. (2006). *Da'a'im al-Islam*. Qom: Mu'assasat Al al-Bayt. [In Arabic]
- al-Qummi, A. (1984). *Tafsir al-Qummi* (Tayyib Musavi al-Jaza'iri, Ed.). Qom: Dar al-Kitab. [In Arabic]
- al-Rawandi, S. (1987). *Salwat al-Hazin*. Qom: Imam al-Mahdi School Publications. [In Arabic]

- 10.22052/hadith.2025.255589.1510 al-San'ani, 'A. (1991). *Tafsir 'Abd al-Razzaq al-San'ani*. Beirut: Dar al-Ma'rifah. [In Arabic]
- al-Tirmidhi, M. (1998). *Sunan al-Tirmidhi* (Ahmad Muhammad Shakir, Ed.). Cairo: Dar al-Hadith. [In Arabic]
- al-Tusi, M. (1987). *Tahdhib al-Ahkam*. Tehran: Dar al-Kutub al-Islamiyyah. [In Arabic]
- al-Zaydi, Z. (n.d.). *Musnad al-Imam al-Zayd*. Beirut: Dar Maktabat al-Hayat. [In Arabic]
- Babaweh, A. (1983). *Al-Khisal* (Ali Akbar al-Ghaffari, Ed.). Qom: Society of Seminary Teachers of Qom. [In Arabic]
- Babaweh, M. (1997). *Al-Amali*. Tehran: Ketabchi. [In Arabic]
- Babaweh, M. (1986). *Thawab al-'amal wa 'Iqabul al-'amal*. Qom: Dar al-Sharif al-Radi. [In Arabic]
- Babaweh, M. (1993a). *'Uyun Akhbar al-Rida* (Ali Akbar al-Ghaffari, Ed.). Qom: Islamic Publications Office affiliated with the Society of Seminary Teachers of Qom. [In Arabic]
- Babaweh, M. (1993b). *Man La Yahduru al-Faqih* (Ali Akbar al-Ghaffari, Ed.). Qom: Hawzah-ye 'Ilmiyyah Publications. [In Arabic]
- Babaweh, M. (n.d.). *Fada'il al-Shi'ah*. Tehran: A'lami. [In Arabic]
- Bradley, F. H. (1914). *Essays on truth and reality*. Oxford: Clarendon Press.
- Ibn Abi al-Jumhur, M. (1985). *'Awali al-La'ali al-'Aziziyyah fi al-Ahadith al-Diniyyah*. Qom: Nashr Sayyid al-Shuhada. [In Arabic]
- Ibn Abi Zayd, M. (2004). *Al-Tamhis*. Qom: Madrasat al-Imam al-Mahdi. [In Arabic]
- Ibn Hayyun, N. (2006). *Da'a'im al-Islam*. Qom: Mu'assasat Al al-Bayt. [In Arabic]
- Ibn Majah, M. (1997). *Sunan Ibn Majah* (Bashshar 'Awad, Ed.). Beirut: Dar al-Jil. [In Arabic]
- Ibn Qulawayh, J. (1977). *Kamil al-Ziyarat* ('Abd al-Husayn Amini, Ed.). Najaf: Dar al-Murtadawiyyah. [In Arabic]
- Lakoff, G, & Johnson, Mark. (2018). *Este'areh-ha'i ke ba anha zendegi mikonim* (Jahanshah Mirzabeigi, Trans.). Tehran: Agah. [In Persian]
- Nasa'i, A. (1991). *Al-Sunan al-Kubra*. Beirut: Dar al-Kutub al-'Ilmiyyah. [In Arabic]
- Nili-Pour et al., R. (2014). *Zaban-e este'ari va este'areh-ha-ye mafhumi*. Tehran: Hermes. [In Persian]
- Shishechi, Z & Shahpasand, E. (2018). *Barrasi-ye masuniyyat-e owliya-ye elahi az khof va hozn ba mehvariyyat-e 'ebarat-e "La khawfun 'alayhim wa la hum yahzanun"*. *Mishkat*, 37(1), 49–66. [In Persian]

Unknown Author. (1986). *Al-Fiqh al-Mansub ila al-Imam al-Rida*. Mashhad: Mu'assasat Al al-Bayt. [In Arabic]

Young, J. (2018). The coherence theory of truth. In Edward N. Zalta (Ed.), *The Stanford Encyclopedia of Philosophy* (Fall 2018 Edition). Stanford University. <https://plato.stanford.edu/archives/fall2018/entries/truth-coherence/>